

Rozdíly sebepojetí u dětí a adolescentů České republiky podle pohlaví a věku

Differences in self-concept in children and adolescents in the Czech Republic based on their age and sex

Miroslav Orel^{1,2*}, Radko Obereignerů¹, Eva Reiterová³, Marek Malůš⁴,
Ondřej Fac¹

¹ *Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci*

² *Krajská pedagogicko-psychologická poradna a ZDVPP Zlín*

³ *Ústav ošetrovatelství, Fakulta zdravotnických věd, Univerzita Palackého v Olomouci*

⁴ *Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě*

Abstrakt

Článek přináší prvotní výsledky výzkumu, kterého se účastnilo celkem 4901 dětí a adolescentů (2653 dívek/žen a 2248 chlapců/mužů) - žáků ZŠ a SŠ ve věku 9-21 let na území ČR. Použitým diagnostickým nástrojem je nově vydaná česká adaptace Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů PHSCS-2 (Obereignerů et al., 2015), ve kterém je hodnoceno celkem 7 oblastí sebepojetí. Jedná se o kategorii Celkový skóre (TOT), Přizpůsobivost (BEH), Intelektové a školní postavení (INT), Fyzický zjev (PHY), Nepodléhání úzkosti (FRE), Popularita (POP) a Štěstí a spokojenost (HAP). Jsou prezentovány výsledky srovnání všech uvedených subškál mezi dívkami/ženami a chlapci/muži a dále srovnání celkového skóre (TOT) v různých věkových kategoriích. Ve zkoumaném souboru byl prokázán statisticky významný rozdíl mezi pohlavím ($p < 0,001$) v pěti subškálách PHSCS-2: TOT, BEH, INT, FRE, HAP. Byly nalezeny statisticky významné rozdíly v celkovém skóru sebepojetí (TOT) mezi pohlavími ve věkových skupinách 15 - 16 let ($p < 0,001$) a 17 - 18 let ($p < 0,001$). Signifikantní rozdíl celkového skóre sebepojetí mezi pohlavími byl zjištěn ve věkové skupině 9 - 10 let ($p < 0,05$). Studie přináší rovněž vývojové křivky všech zmíněných subškál u dívek/žen a chlapců/mužů, které ukazují jejich dynamiku v čase.

Klíčová slova: psychodiagnostika, sebeposuzování, sebepojetí, Piers-Harris 2

*Korespondenční autor: KPPP a ZDVPP Zlín, J. A. Bati 5520, 760 01 Zlín
E-mail: miroslav.orel@poradnazl.cz

Abstract

Problem: The article presents a study of the differences in self-concept of children and adolescents based on their sex and age. Self-concept is an integral part of each personality. The level of self-concept in pupils may reflect significantly on their overall life satisfaction as well as influence their subjective success (individually experienced) and their objective success (evaluated externally).

Methods: The diagnostic tool used was the Czech adaptation of *Children's and adolescents self-concept scale PHCSCS-2* (Obereignerů et al., 2015). The original American version of Piers-Harris Children Self-concept Scale 2 (PHCSCS-2) is a 60-item self-report scale which comprises 7 areas of self-assessment. It includes the subscale of overall self-concept: Total Score (TOT) - which represents the level of the respondent's overall self-concept and six subscales evaluating specific areas of self-concept: Behavioural Adjustment (BEH), Intellectual and School Status (INT), Physical Appearance and Attributes (PHY), Freedom from Anxiety (FRE), Popularity (POP), Happiness and Satisfaction (HAP). The Czech standardization which took place in recent years, respected all requirements for the conversion of a foreign diagnostic tool.

The research group included 4901 pupils and students at primary and secondary schools in the Czech Republic aged 9-21. The group was divided into twelve groups based on sex and age - group 1 (9-10 years), group 2 (11-12 years), group 3 (13-14 years), group 4 (15-16 years), group 5 (17-18 years), group 6 (19-21 years), equivalently for boys/men and girls/women. The study presents the differences of seven self-concept dimensions, as mentioned above (the Total Score and six subscales) in Self-Concept in Children and Adolescent based on sex. Most attention is paid to the Total Score (TOT) as a most reliable indicator. The study also reveals development curves of all six subscales of girls/women and boys/men based on age.

Results: Statistically significant differences ($p < 0.001$) in the results between sexes in Total Score (TOT) and four of self-concept dimensions - Behavioural Adjustment (BEH), Intellectual and School Status (INT), Freedom from Anxiety (FRE), Happiness and Satisfaction (HAP) - in the research group of 4901 Czech pupils and students were demonstrated by T-test. Statistically significant differences in the results between sexes in Total Score (TOT) in the age categories of 15-16 years and 17-18 years ($p < 0.001$) and significant difference in the results between sexes in the overall self-concept in the age category of 9-10 years ($p < 0.05$) in the research group of 4901 Czech pupils and students were also demonstrated by T-test.

Discussion: Certain older studies quoted in the discussion do not show (contrary to our findings) any difference in the self-concept in respondents based on sex, other studies evaluate the differences as mild while other show differences that are not considered as clinically significant. As PHCSCS-2 is a newly standardized and prospectively applicable psychodiagnostic tool, further analyses will follow as well as outputs concerning the children and adolescent population in the Czech Republic and elsewhere. Practical application arising from the findings, however, consists in the necessity to approach children and adolescents in an individual manner, taking into account their age and sex (avoiding "measuring all children by the same yardstick"). In view of the significance of self-assessment for personality, in practice we consider as crucial to take into account in a more sensitive manner the things to which the children and adolescents are "more sensitive and vulnerable" as well as their sex.

Conclusion: This article provides the first and partial results within an extensive research project of the team of the authors.

Keywords: psychodiagnostics, self-assessment, self-concept, Piers-Harris 2

Problém

V rámci předkládané studie se zaměřujeme na analýzu **rozdílů položek sebepojetí** podle konceptu Piersové a Harrise a jeho jednotlivých specifických subškál u dětí a adolescentů obou pohlaví v ČR ve věku 9 – 21 let. Data byla získána využitím nově vydaného a pro českou populaci standardizovaného psychodiagnostického nástroje - *Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů PHCSCS-2* (Obereignerů et al., 2015).

V dané studii se zaměřujeme na **srovnání jednotlivých specifických subškál** sebepojetí u dívek a chlapců a jejich vývoj - jedná se o kategorii: Přizpůsobivost (BEH), Intelektové a školní postavení (INT), Fyzický zjev (PHY), Nepodléhání úzkosti (FRE), Popularita (POP) a Štěstí a spokojenost (HAP). Celkový skóre (TOT) PHCSCS-2 je nejspolehlivějším a nejlépe prozkoumaným měřítkem použitého diagnostického nástroje. Je ukazatelem celkového sebepojetí testované osoby a koreluje s pozitivním a negativním sebepojetím (Piers, & Herzberg, 2002). Právě z uvedených důvodů spolehlivosti jsme se na danou položku zaměřili podrobněji.

Sebepojetí je (jako každý pojem v psychologii) definováno mnoha způsoby. Např. podle Smékala (2007, s. 368) je sebepojetí „*základem jáství člověka, je souhrnem názorů na sebe, na své místo ve světě, a v tomto smyslu je souhrnem pocitů, jimiž prožíváme spokojenost nebo nespokojenost se sebou, větší nebo menší sebedůvěru, sebeúctu a vliv na druhé.*“

Jsme si vědomi komplexnosti a široké provázanosti tématu sebepojetí s dalšími dimenzemi a parametry osobnosti. Teoreticky i prakticky významnou otázkou je pluralita, mnohočetnost, flexibilita i **mnohostrannost sebepojetí**, které v sobě obsahuje řadu rolí a osobních charakteristik a vlastností (Rosenberg, 1997 in Výrost, & Slaměnik, 2008).

Význam sebepojetí pro člověka je nezpochybnitelný. V duševním životě člověka představuje mimo jiné významný stabilizátor činnosti a nástroj orientace. Funguje jako jakýsi setrvačnický na neuvědomované úrovni (Balcar, 1983).

Vlastní sebehodnocení vychází ve svém základu z hodnocení, které dítě zprvu jednoznačně přijímá ze svého okolí, zejména od rodičů a jiných autorit (Urbanovská, & Škobrtal, 2012).

Sebehodnocení a sebepojetí se mění nejen v závislosti na věku, ale např. také v závislosti na vývoji kognitivních schopností, zkušenosti i vlastní interpretaci (Vágnerová, & Klégrová, 2008).

Míra sebehodnocení se mění jak vlivem tělesných a hormonálních změn, tak působením sociální sféry – pod vlivem zpětné vazby a srovnávání s druhými (Langmaier, & Krejčířová, 2006).

S počátkem dospívání (kolem 11 – 12 roku) je popisován výrazný a dočasný pokles úrovně sebehodnocení. Zároveň se sebezpojetí stává diferencovanější (Muldoon, 2000 in Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Nejvíce znejistěnou věkovou skupinou jsou dospívající ve věku 12 – 13 let, přičemž hlubší pocity nejistoty jsou zaznamenávány u dívek (Bealová, 1994 in Janošová, 2008).

Po prudkém poklesu na počátku dospívání začíná úroveň sebehodnocení většinou kolem 15 – 16 let pak opět narůstat (Langmeier, & Krejčířová, 2006).

Rozdíly v propadu sebehodnocení mezi jednotlivci mohou být velké. K většímu propadu nedochází u všech, ale jen u některých. Podle Hirsche, DuBoise (1991 in Vágnerová, 2012) se propad týká asi 20 % žáků.

Positivní vliv na stabilizaci a vývoj sebehodnocení má především otázka přijetí vrstevnickou skupinou (Čáp, Mareš, 2001).

Člověk je sexuální tvor. Výzkumy v oblasti psychických vlastností a schopností však potvrdily jen velmi málo rozdílů mezi muži a ženami (Maccoby, & Jacklin, 1974 in Výrost, & Slaměník, 2008).

Podle staršího výzkumu (Wylie, 1989) neexistují přesvědčivé důkazy rozdílů v celkovém sebezpojetí mezi chlapci a dívkami a to v žádném věku.

Doménově specifické sebezpojetí a rozdíly mezi pohlavím zejména v oblasti fyzického sebezpojetí jsou významnější pro chlapce napříč věkovými skupinami ve srovnání s dívkami. U dívek byla významná doménově specifická oblast sebezpojetí v oblasti intelektových schopností. Tyto závěry přináší výzkumy Harter (1982), Marsh a Jackson (1986), Marsh (1987).

Mírné mezi-pohlavní rozdíly mezi dívkami a chlapci v oblasti sociální ve prospěch dívek a doménově specifická oblast emocionality u chlapců vycházejí z výstupů výsledků autorů jako Dusek, & Flaherty, 1981; Marsh et al., 1984; Marsh, Parker, & Barnes, 1985; Osborne, & LeGette, 1982; Petersen, 1981.

Studii doménově specifických rozdílů mezi chlapci a dívkami ve věku 10 až 18 let (N = 2188) provedli Crain et al. (1994). Studie se odlišuje použitými metodami, z nichž na zachycení sebezpojetí slouží 150 položková Multidimenzionální škála sebezpojetí (Multidimensional Self-Concept Scale, MSCS; Bracken, 1992). Škála zachycuje šest domén: Sociální, Schopností, Afektů, Školních dovedností, Rodiny, Fyzického vzhledu. K dispozici je také celkový skóre. Výsledky uvedené studie (Crain, et al., 1994) poukazují na celkově významně vyšší sebezpojetí ve věkové skupině 10 a 11 let v porovnání s adolescenty ve věku 15 a 16 let.

Výchozí americká verze dotazníku PHCSCS-2 ověřila dostatečnost unitárních norem pro obě pohlaví a nepočítá s odlišnými parametry pro dívky a chlapce (Piers, & Herzberg, 2002).

Ačkoli v současné době nevystačíme s pojmem pohlaví a je vhodné zohlednit genderový přístup (Oakleyová, 2000), v daném článku přinášíme dílčí a prvotní výsledky pouze s ohledem na pohlaví mužské a ženské - širší a složitější genderové pojetí v této studii nezohledňujeme.

Metodika

Pro sběr dat byla použita česká adaptace Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 (PHCSCS-2), která byla v polovině roku 2015 vydána jako oficiální psychodiagnostický nástroj standardizovaný pro naše podmínky. Standardizace včetně vytvoření norem pro českou populaci i česká příručka vznikla na základě spolupráce Krajské pedagogicko-psychologické poradny a ZDVPP Zlín, Katedry psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a vydavatele psychodiagnostických metod Hogrefe - Testcentrum Praha v letech 2012 - 2015.

Původní Škála sebepojetí dětí *Piers-Harris self-concept scale for children* vznikla již na počátku 60. let 20. století jako jednoduchý sebesuzovací nástroj k hodnocení sebepojetí u dětí a dospívajících. Podle autorů je sebepojetí relativně stabilní soubor postojů k sobě sama, který zahrnuje popis a hodnocení vlastního chování a vlastností (Piers, 1984).

Škála Piers-Harris byla od svého vydání pozitivně hodnocena kliniky, výzkumníky i kritiky. Je dobře využitelná jak v oblasti výzkumné, tak prakticko-aplikační (Piers, & Herzberg, 2002).

PHCSCS-2 je 60-položkový sebehodnotící dotazník s podtitulem *Jak vnímám sám/sama sebe (The way I feel about myself)*. Položky dotazníku PHCSCS-2 zahrnují výroky, které popisují, jak lidé mohou vnímat sami sebe. Respondenti volí mezi možnostmi *ano* a *ne*, podle toho, zda se na ně výrok vztahuje. Administrace trvá většinou respondentů 10 - 25 minut, u starších respondentů je čas administrace kratší a pohybuje se na spodní hranici časového rozpětí.

Dotazník Piers-Harris 2 zahrnuje stejné subškály sebepojetí a validizační škály jako původní škála Piers-Harris. Subškály sebepojetí dohromady tvoří Celkový skóre (TOT - *Total score*), který je mírou celkového sebepojetí respondenta. Dále test zahrnuje 6 subškál, které hodnotí specifické oblasti sebepojetí. Jde o Přizpůsobivost (BEH - *Behavioral Adjustment*), Intelktové a školní postavení (INT - *Intellectual and School Status*), Fyzický zjev (PHY - *Physical Appearance and Attributes*), Nepodléhání úzkosti (FRE - *Freedom from Anxiety*), Popularitu (POP - *Popularity*) a Štěstí a spokojenost (HAP - *Happiness and Satisfaction*). (V původním dotazníku Piers-Harris bylo Nepodléhání úzkosti označeno jako *Úzkost* a subškála Přizpůsobivost jako *Chování*). Validizační škály PHCSCS-2 zahrnují Index inkonzistentních odpovědí (IRI), který má odhalit náhodný výběr odpovědí, a Index převažujících odpovědí (RES), které měří tendenci dítěte odpovídat *ano* nebo *ne* bez ohledu na obsah položky (Obereignerů et al., 2015).

Nízké skóre v určité subškále vyjadřuje negativnější sebepojetí a sebehodnocení, vyšší skóre naopak pozitivnější sebepojetí a sebehodnocení v dané oblasti. Extrémy v obou směrech si zaslouží pozornost a hlubší rozbor, ukazují potenciálně problematické zóny (Obereignerů et al., 2015).

Americké normy PHCSCS-2 byly založeny na vzorku 1387 žáků ve věku 7 – 18 let ze škol po celých Spojených státech. Vzorek prvotní verze byl získán z jediné školy v Pensylvánii (Piers, Herzberg, 2002).

Česká adaptace vychází ze zpracování takřka dvojnásobného vzorku celkem 2583 žáků z několika krajů ČR (zahrnuje 1512 dívek, 1071 chlapců), přičemž byly respektovány

všechny požadavky na převod a standardizaci zahraničního diagnostického nástroje (Obereignerů et al., 2015).

V rámci standardizace bylo pracováno se dvěma aspekty reliability – **interní konzistencí** a **test-retestovou reliabilitou** (Obereignerů et al., 2015). Výsledky testování reliability pro vzorek žáků z České republiky byly velmi podobné výsledkům amerického standardizačního vzorku (Obereignerů, et al., 2015). Přehled ukazatelů uvádíme níže (Tab. 1).

Tab. 1 Odhady reliability pro celý soubor a skupiny podle pohlaví (Obereignerů et al., 2015)

Subškála PHSCS-2	Počet položek	Standardizační soubor (N = 2600)	Standardizační soubor - chlapci (N = 1078)	Standardizační soubor - dívky (N = 1522)	Piers & Herzberg (N=1387)	Reliabilita test-retest (N = 136)
Cronbachovo α						r_{tt}
BEH	14	0,77	0,77	0,76	0,81	0,781
INT	16	0,74	0,73	0,75	0,81	0,698
PHY	11	0,79	0,81	0,78	0,75	0,779
FRE	14	0,82	0,80	0,82	0,81	0,758
POP	12	0,77	0,77	0,77	0,74	0,765
HAP	10	0,80	0,78	0,81	0,77	0,762

Poznámka: Test-retestová reliabilita (r_{tt}) byla provedena s odstupem 3 měsíců.

Použité zkratky subškál PHSCS-2: BEH - Přizpůsobivost, INT - Intelektové a školní postavení, PHY - Fyzický zjev, FRE - Nepodléhání úzkosti, POP - Popularita a HAP - Štěstí a spokojenost.

Výzkumný soubor

Data byla získána celkem od **4901 žáků ZŠ a SŠ** na území ČR ve věku 9 – 21 let (**2653 dívek/žen a 2248 chlapců/mužů**). Skupinový výběr testovaných respondentů byl realizován oslovením ředitelů, školních psychologů, výchovných poradců – jejich prostřednictvím byli následně oslovováni rodiče nezletilých žáků. Byly pořízeny informované souhlasy s účastí v testování. Maximum respondentů bylo získáno z území Zlínského kraje, dále byly zapojeny kraje Severomoravský, Jihomoravský, Olomoucký, Středočeský, Pardubický, Ústecký. Při standardizaci využita podrobná diferenční analýza (DIF) podle krajů neukázala rozdíly ve výstupech získaných v jednotlivých krajích - regionální nevyváženost (respektive převaha respondentů z jednoho kraje) tedy neměla na vypracování norem vliv (Obereignerů, et al., 2015).

Z celkového vzorku 5021 žákyň a žáků byly vyřazeny dotazníky nekompletní, chybně vyplněné nebo neidentifikovatelné. Podle validačních ukazatelů byly dále vyřazeny nevalidní dotazníky. Dle Indexu nekonzistentních odpovědí a Indexu převažujících odpovědí, byli vyřazeni žáci, u kterých je velká pravděpodobnost zkreslení dat.

Snímání dat probíhalo přímo na školách, v době výuky v dopoledních hodinách. Po identické vstupní instrukci byla administrace u všech zapojených respondentů realizována v PC podobě. Užití počítačů vidíme jako přínosné a zcela vhodné. Pro statistické zpracování výstupů byl daný soubor rozdělen podle věku do šesti skupin: I. skupina (9-10 let, n = 231), II. skupina (11-12 let, n = 396), III. skupina (13-14let, n = 529), IV. skupina (15-16 let, n = 551), V. skupina (17-18 let, n = 618) a VI. skupina (19-21 let, n = 328). Ke **kategorizaci do**

dvouletých období bylo přistoupeno z pragmatických účelů – záměrem je přinést dostatečně podrobný přehled vývojových změn a rozdělení do šesti skupin se jeví dostatečně podrobné a přitom přehledné.

Statistické zpracování bylo provedeno v softwaru Statistica CZ. K základnímu zhodnocení rozdílů mezi pohlavími v jednotlivých věkových skupinách byl zvolen Studentův t-test.

Výsledky

Výsledky statistického zpracování získaných dat zahrnují srovnání středních hodnot jednotlivých subškál PHCSCS-2 mezi oběma pohlavími (Tabulka 2), rozdíly v Celkovém skóru (TOT) pro jednotlivé věkové kategorie (Tabulka 3) a popisně statistické údaje jednotlivých subškál PHCSCS-2 pro chlapce a dívky (Tabulka 4, Tabulka 5).

Tab. 2 Rozdíly v subškálách sebepojetí PHCSCS-2 mezi chlapci/muži a dívkami/ženami (t-testy, n = 4901)

Subškála	Průměr muži	Průměr ženy	t	sv	p	Počet muži	Počet ženy	SD muži	SD ženy	F-poměr rozptyly	P rozptyly
TOT	40,76	39,56	4,08	4899	0,001	2248	2653	10,10	10,36	1,05	0,22
BEH	9,64	10,57	-10,85	4899	0,001	2248	2653	3,12	2,90	1,16	0,01
PHY	9,79	9,63	1,67	4899	0,09	2248	2653	3,31	3,38	1,04	0,28
INT	7,08	6,60	5,81	4899	0,001	2248	2653	2,96	2,85	1,08	0,06
FRE	9,80	8,20	16,65	4899	0,001	2248	2653	3,15	3,50	1,23	0,01
POP	8,39	8,30	1,14	4899	0,25	2248	2653	2,72	2,79	1,05	0,22
HAP	7,86	7,60	3,84	4899	0,001	2248	2653	2,24	2,41	1,15	0,01

Z uvedených výsledků vyplývá, že ve zkoumaném souboru 4901 žáků ČR **prokazujeme statisticky významný rozdíl ve výsledcích mezi pohlavím ($p < 0,001$) ve škálách PHCSCS-2: Celkový skór (TOT), Přízpůsobivost (BEH), Intelektové a školní postavení (INT), Nepodléhání úzkosti (FRE), Štěstí a spokojenost (HAP).**

Jelikož je Celkový skór (TOT) PHCSCS-2 nejspolehlivějším a nejlépe prozkoumaným měřítkem použitého diagnostického nástroje, analyzujeme rozdíly daného parametru mezi pohlavími ve všech jednotlivých věkových kategoriích.

Následující Tab. 3 představuje výsledky t-testu pro jednotlivé věkové kategorie, porovnávající statistickou významnost rozdílů zjištěných hodnot Celkového skóru (TOT) PHCSCS-2 mezi pohlavími.

Tab. 3 Celkový skór (TOT) PHCSCS-2 podle věku a pohlaví (n = 4901)

Věk (roky)	Průměr muži	Průměr ženy	t	sv	p	Počet muži	Počet ženy	SD muži	SD ženy	F-poměr rozptyly	P rozptyly
9-10	38,64	40,65	-1,98	447	0,05	218	231	10,82	10,71	1,02	0,88
11-12	40,06	40,63	-0,74	783	0,46	389	396	10,80	10,95	1,03	0,77
13-14	41,00	39,88	1,71	1017	0,09	490	529	10,39	10,50	1,02	0,82
15-16	40,38	38,60	2,88	1103	0,001	554	551	10,18	10,35	1,03	0,69
17-18	42,41	38,68	6,31	1026	0,001	410	618	8,56	9,72	1,29	0,01
19-21	41,53	40,25	1,43	513	0,15	187	328	9,28	10,09	1,18	0,21

Z uvedených výsledků vyplývá, že ve zkoumaném souboru 4901 žáků **prokazujeme statisticky významný rozdíl v celkovém sebepojetí (TOT) ve výsledcích mezi pohlavím ve věkových kategoriích 15-16 let a 17-18 let ($p < 0,001$) a signifikantní rozdíl ve věkové kategorii 9-10 let ($p < 0,05$).**

Pro doplnění uvádíme také **souhrnné údaje středních hodnot, SD a rozptylu výběru u jednotlivých subškál PHCSCS-2** (Tabulka 4, Tabulka 5) a grafické znázornění **vývoje daných parametrů v čase**, resp. v jednotlivých stanovených věkových rozmezech (Graf 1, Graf 2).

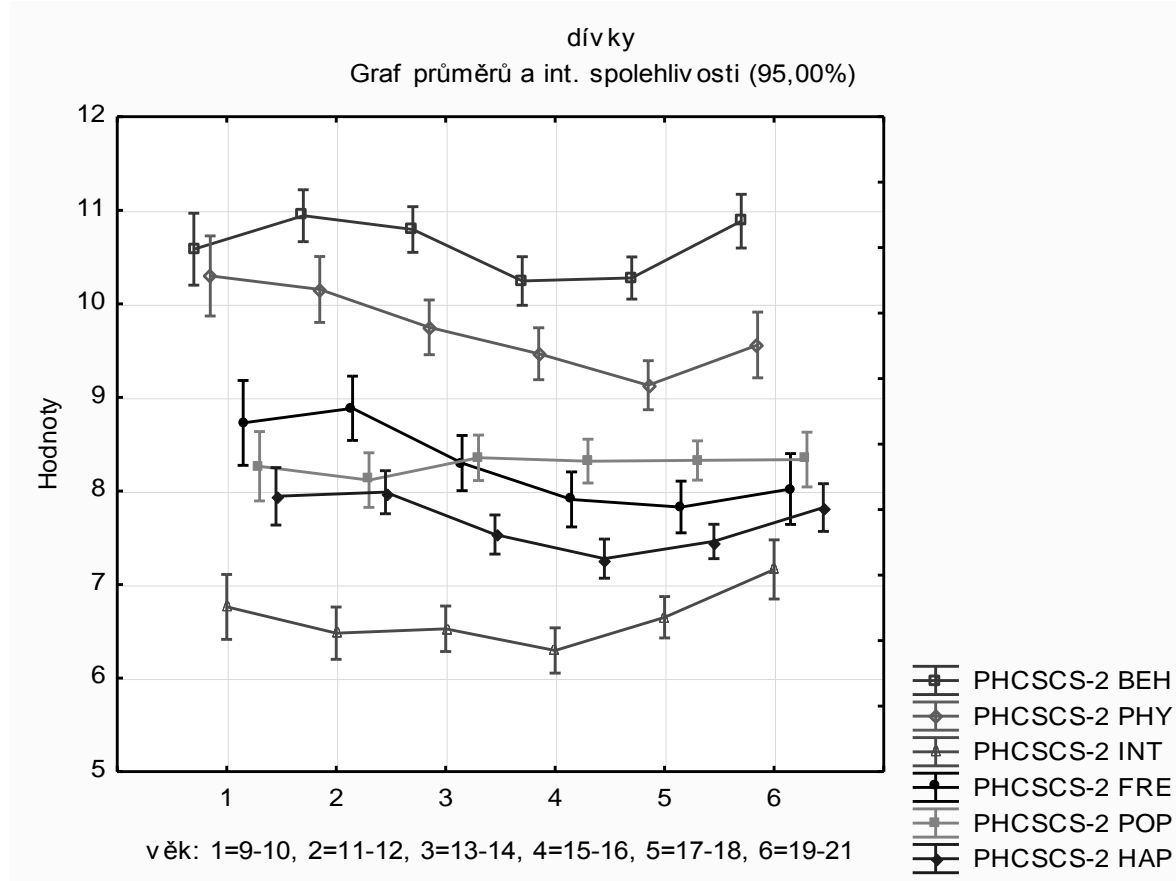
Tab. 4 Jednotlivé škály PHCSCS-2 ve skupině dívek/žen (n = 2653)

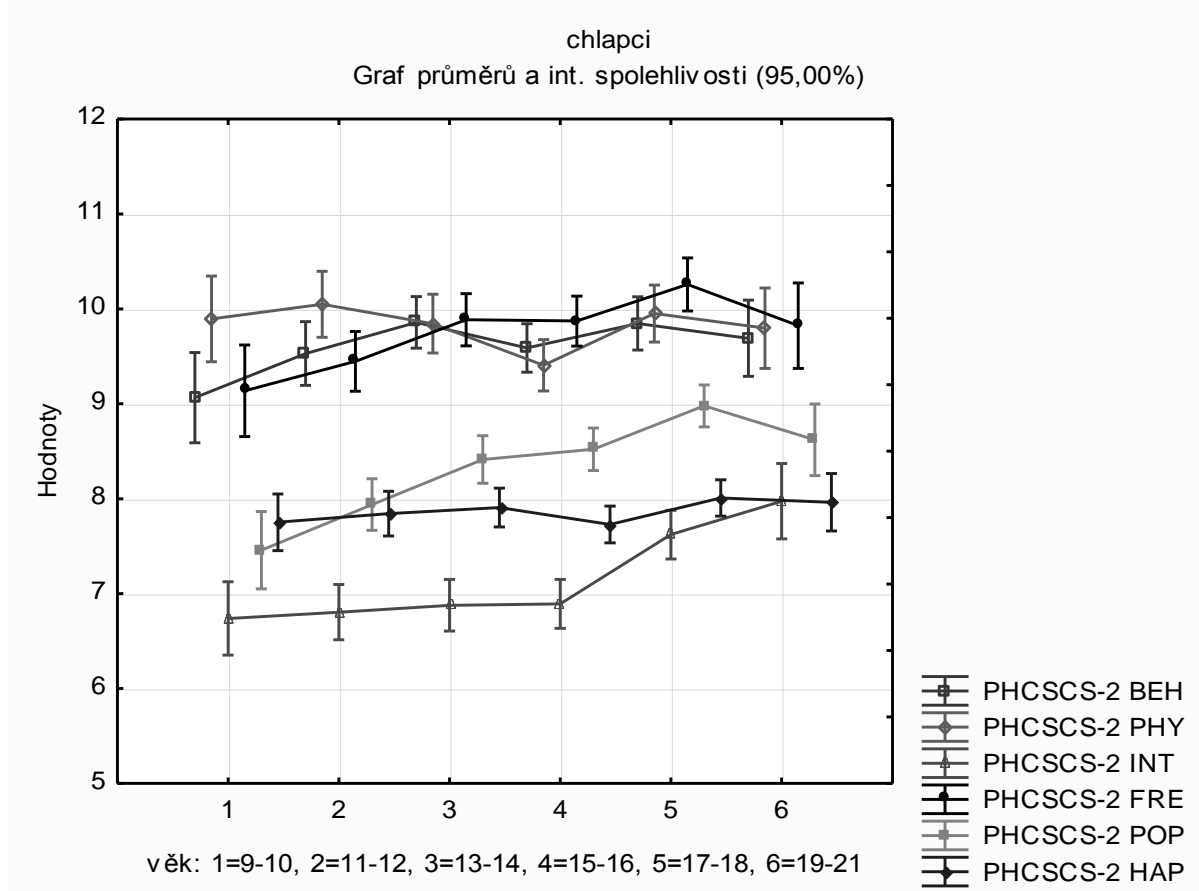
	TOT	BEH	PHY	INT	FRE	POP	HAP
Stř. hodnota	39,56	10,57	9,63	6,60	8,20	8,30	7,60
Směr. odchylka	10,36	2,90	3,38	2,85	3,50	2,79	2,41
Rozptyl výběru	107,24	8,39	11,45	8,10	12,28	7,79	5,79

Tab. 5 Jednotlivé škály PHCSCS-2 ve skupině chlapců/mužů (n = 2248)

	TOT	BEH	PHY	INT	FRE	POP	HAP
Stř. hodnota	40,76	9,64	9,79	7,08	9,80	8,39	7,86
Směr. odchylka	10,10	3,12	3,31	2,96	3,15	2,72	2,24
Rozptyl výběru	102,00	9,72	10,96	8,74	9,94	7,41	5,02

Graf 1 Časový vývoj subškál PHCSCS-2 v jednotlivých věkových obdobích u skupiny dívek/žen (n = 2653)

Graf 2 Časový vývoj subškál PHCSCS-2 v jednotlivých věk. obdobích u skupiny chlapců/mužů (n = 2248)

Diskuse a závěr

V naší studii jsme se zabývali rozdíly v jednotlivých subškálách sebepojetí PHCSCS-2 mezi chlapci/muži a dívkami/ženami. Podrobněji jsme se zaměřili na rozdíly v celkovém skóre PHCSCS-2 (TOT), kde jsme analyzovali rozdíly mezi pohlavím v jednotlivých věkových kategoriích.

Ve zkoumaném souboru 4901 žáků ČR prokazujeme statisticky významný rozdíl ($p < 0,001$) mezi pohlavím v pěti škálách PHCSCS-2: Celkový skór (TOT), Přizpůsobivost (BEH), Intelektové a školní postavení (INT), Nepodléhání úzkosti (FRE), Štěstí a spokojenost (HAP). Zjišťujeme, že Celkový skóre (TOT) sebepojetí vykazuje statisticky významné rozdíly mezi chlapci a dívkami ($p < 0,001$) ve věkové skupině IV. (věk 15-16 let) a V. (věk 17-18 let) a signifikantní rozdíly ($p < 0,05$) ve věkové kategorii I. (věk 9-10 let).

Ve shodě s vícerymi autory (Shavelson a kol., 1976; Dickstein, 1977; Harter, 1978; Rosenberg a kol., 1995) lze konstatovat, že sebepojetí není možno považovat za jednoduchý parametr, ale jedná se o složitý psychologický konstrukt, který zahrnuje celý soubor dílčích parametrů. Při hodnocení je vhodné zabývat se nejen celkovým sebepojetím, ale rovněž jednotlivými subškálami sebepojetí.

Námi zjištěné výsledky výzkumu ukazují na hlubší pocity nejistoty zaznamenané u dívek. K podobným závěrům dospěla např. Bealová (1994 in Janošová, 2008).

Současně je studie v přímém rozporu s některými staršími nálezy. Např. Wylie (1979) uvádí, že neexistují přesvědčivé důkazy rozdílů v celkovém sebepojetí mezi chlapci a dívkami a to v žádné věkové skupině. Uvedená studie je založena na unidimenzionálním měření subtilního souboru. Vhodné se jeví sledování rozdílů ve specifických dimenzích, které v našem případě představují subškály metody PHSCS-2.

Harter (1982), Marsh a Jackson (1986), Marsh (1987) sledovali doménově specifické sebepojetí a shledali rozdíly zejména v oblasti fyzického sebepojetí, které bylo významnější pro chlapce napříč věkovými skupinami. U dívek byla významná doménově specifická oblast sebepojetí v oblasti intelektových schopností (zde se výzkum soustředil na čtenářské schopnosti).

Mírné rozdíly byly shledány mezi dívkami a chlapci v oblasti sociální, odpovídající přibližně subškále popularity PHSCS-2 a to ve prospěch dívek. U chlapců je naopak doménově specifická oblast emocionality, přibližně odpovídající škále úzkosti PHSCS-2 (Dusek & Flaherty, 1981; Marsh, et al., 1984; Marsh, Parker, & Barnes, 1985; Osborne & LeGette, 1982; Petersen, 1981).

Studii doménově specifických rozdílů mezi chlapci a dívkami ve věku 10 až 18 let ($N = 2188$) provedli Crain et al. (1994). Studie se odlišuje použitými metodami, z nichž na zachycení sebepojetí slouží 150 položková Multidimenzionální škála sebepojetí (Multidimensional Self-Concept Scale, MSCS; Bracken, 1992). Škála zachycuje šest domén: Sociální, Schopností, Afektů, Školních dovedností, Rodiny, Fyzického vzhledu. K dispozici je také celkový skór. Výsledky uvedené studie (Crain et al., 1994) poukazují na celkově významně vyšší sebepojetí ve věkové skupině 10 a 11 let v porovnání s adolescenty ve věku 15 a 16 let. Nelze však očekávat zásadní klinický význam uvedených zjištění, neboť rozdíly mezi věkovými skupinami se pohybovaly v rozmezí $< 0,5$ SD. Rozdíly mezi pohlavími nebyly zjištěny u celkového skóru MSCS. Doménově specificky byl shledán vyšší význam sebepojetí v oblasti fyzického vzhledu u chlapců (rozdíl na úrovni $1/3$ SD). Ve světle uvedených zahraničních výsledků můžeme konstatovat, že námi zjištěné rozdíly mohou být důležité pro přístup k vyhodnocení metody PHSCS-2, které v souladu s původní verzí není rozděleno ani podle pohlaví ani věkových kategorií.

Zatímco výchozí americká verze dotazníku ověřila dostatečnost unitárních norem pro obě pohlaví a nepočítá s odlišnými parametry pro dívky a chlapce (Piers, Herzberg, 2002), námi zjištěné rozdíly vedou k úvaze, zda není vhodné přistupovat k hodnocení položek s ohledem na pohlaví. Vývoj položek sebepojetí ukazuje rozdílný průběh a z toho vyplývající odlišnou zranitelnost u chlapců/mužů a dívek/žen.

Na vývojových křivkách jednotlivých subškál zkoumaného souboru žáků jsou patrné vývojové změny sebeposuzování v závislosti na pohlaví a věku respondentů - ve shodě s řadou autorů (Langmaier, & Krejčířová, 2006, Vágnerová, & Klégrová, 2008, Mareš, 2013, Říčan, 2007, Vágnerová, 2012).

V období dospívání popisují autoři výrazný a dočasný pokles úrovně sebehodnocení (Muldoon, 2000 in Langmaier, & Krejčířová, 2006). Zatímco uvedený pokles je v našem výzkumném souboru patrný prakticky u všech položek ve skupině dívky/ženy, ve skupině

chlapců/mužů se prakticky týká pouze oblasti Fyzického zjevu a vlastností (PHY), což by ukazovalo na význam biologických (tělesných změn) v průběhu dospívání u chlapců a mnohem vyšší míru „stability sebepojetí“ u chlapců v porovnání s dívkami. V kontextu propojení a souvislosti psychických vlastností a parametrů praxe v oblasti pedagogicko-psychologické poradny bychom si dovolili v rámci diskuse vnést domněnku, kterou je třeba v dalších fázích ověřit, že uvedené souvisí s celkovou změnou motivace a postojů, vztahu k výkonu a vlivu externího hodnocení u dívek/žen a chlapců/mužů i celkovou změnou postoje společnosti a gender rolí v současné době. Podrobnější analýzy ilustrovaných vývojových změn subškál sebepojetí v další fázi výzkumu je nezbytná.

Langmeier a Krejčířová (2006) nacházejí stabilizaci a nárůst sebehodnocení většinou kolem 15 – 16 roku. V našem výzkumném souboru dochází k danému nárůstu většinou až později. Domníváme se, že daný „posun“ stabilizace a zvýšení sebepojetí má jeden z kořenů v proměně současné společnosti, kdy se nejednou prodlužuje doba studia a oddaluje se doba nezávislosti na primární rodině či státu. Nástup do prvního zaměstnání v současnosti a v době generace našich rodičů je podle našeho názoru odlišný ve smyslu „prodloužení doby profesní přípravy“.

Modulujících faktorů, které mohly ovlivnit námi zjištěné výstupy, je jistě celá řada. Jsme si vědomi, že předložené výstupy našeho výzkumu přinášejí pouze omezený rozsah dat a nezohledňují všechny proměnné a vstupující faktory. Nebylo zohledněno například rodinné zázemí respondentů, počet a pořadí sourozenců, bydliště, aktuální školní výkon hodnocený známkami na vysvědčení v hlavních předmětech apod. (což byly údaje, které byly zjišťovány v rámci testování a které hodláme zpracovat a prezentovat v další fázi naší práce). Není zohledněn ani aktuální úroveň výkonu a pozornosti (zjišťována pomocí standardizovaného nástroje d2, který byl součástí předložené testové baterie). Intervenující proměnou je rovněž způsob snímání – u všech respondentů byl dodržen stejný postup a snímání probíhalo v rámci výuky v PC učebně. Roli však mohou sehrávat lokální a místní vlivy dané specifiky konkrétní školy, konkrétního učitele, konkrétní třídy, včetně atmosféry a klimatu, které v daném prostředí existují. Nezohledňovali jsme konkrétní čas snímání, které probíhalo vždy v průběhu dopoledního vyučování, avšak v různých vyučovacích hodinách. Vzhledem k počtu zapojených respondentů byla instrukce sdělována poučenými vyučujícími. Otázky podání a motivace ze strany administrátora však v některých případech jistě mohly rovněž vstoupit do emočního i motivačního ladění při testování.

Praktická aplikace, která ze zjištění vyplývá, představuje požadavek přistupovat k dětem a adolescentům individuálně a s ohledem na věkové období a pohlaví - nikoli unitárně. Vzhledem k významu sebepojetí pro osobnost (Blatný, & Plháková, 2003, Smékal, 2007 aj.) považujeme za podstatné v praxi citlivěji zohledňovat položky, na které jsou děti a adolescenti „citlivější a zranitelnější“ nejen v určitém věku, ale také v kontextu svého pohlaví. Za podstatný přínos související s daným výzkumem lze jistě považovat také samotné zavedení nového, perspektivního a jednoduchého diagnostického nástroje (*Dotazníku sebepojetí dětí a adolescentů PHSCS-2*), který má potenciál odhalit žákyňe a žáky ohrožené dopadem snížení sebepojetí a sebehodnocení, v jehož důsledku se můžeme v praxi setkávat s šikanou, vyloučením ze sociální skupiny, neurotizací apod. Výstupy tak mohou pomoci pedagogům,

výchovným poradcům, školním specialistům a jiným zainteresovaným zacílit na problematické položky a věnovat jim zvýšenou péči.

Domníváme se, že výsledky v oblasti sebepojetí i širší souvislosti daného výzkumu budou mít význam nejen akademický, ale ponесou především praktickou možnost aplikace ve školní psychologii, pedagogicko-psychologickém poradenství i klinické praxi. K hlavním úkolům školství je totiž nepochybně nejen předávání informací, rozvoj vědomostí a dovedností, ale rovněž všestranný vývoj a rozvoj osobnosti žáka – s čímž téma sebepojetí souvisí.

Zdroj financování

Výzkum je podpořen projektem „Sebepojetí dětí a adolescentů“ č. FPVC2015/09.

Literatura

- Balcar, K. (1983). *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha: SPN.
- Blatný, M., & Plhánková, A. (2003). *Temperament, inteligence, sebepojetí: nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu*. Brno: Sdružení SCAN.
- Crain, R. M., & Bracken, B. A. (1994). Age, race, and gender differences in child and adolescent self-concept: Evidence from behavioral-acquisition, context-dependent model. *School Psychology Review*, 23 (3), 496-511.
- Čáp, J., & Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.
- Dickstein, E. (1977). Self and self-esteem: Theoretical foundations and their implications for research. *Human Development*, 20, 129–140.
- Dusek, J. B., & Flaherty, J. F. (1981). The development of the self-concept during the adolescent years. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 46 (4).
- Harter, S. (1978). Effectance motivation reconsidered: Toward a developmental model. *Human Development*, 1, 34–64.
- Harter, S. (1982). The Perceived Competence Scale for Children. *Child Development*, 53, 87-97.
- Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita. Vývoj a úskalí*. Praha: Grada Publishing.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- Marsh, H. W. & Jackson, S. A. (1986). Multidimensional self-concepts, masculinity and femininity as a function of women's involvement in athletics. *Sex Roles*, 15, 391-416.
- Marsh, H. W. (1987). The hierarchical structure of the self-concept and the application of hierarchical confirmatory factor analysis. *Journal of Educational Measurement*, 24, 17- 19.
- Marsh, H. W., Barnes, J., Cairns, L., & Tidman, M. (1984). The Self-Description Questionnaire (SDQ): Age effects in the structure and level of self-concept for pre-adolescent children. *Journal of Educational Psychology*, 75, 940-956.
- Marsh, H. W., Parker, J., & Barnes, J. (1985). Multidimensional adolescent self-concepts: Their relationship to age, sex, and academic measures. *American Educational Research Journal*, 22(3), 422-444.
- Oakleyová, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Obereignerů, R., Orel, M., Reiterová, E., Mentel, A., Malčík, M., Petrůjová, T, Fac, O., & Friedlová, M. (2015). *Dotazník sebepojetí dětí adolescentů PHCSCS-2*. Praha: Hogrefe TestCentrum.

- Osborne, W. L., & Legette, H. R. (1982). *Sex, race grade level, and social class differences in self-concept*. *Measurement and Evaluation in Guidance*, 14 (4), 195-201.
- Petersen, A. C. (1981). *The development of self-concept in adolescence*. In M. D. Lynch, A. A. Norem-hebeisen, K. J. Gergen (Eds.). *Selfconcept: Advances in theory and research*, 191-202. Cambridge, MA: Ballinger.
- Piers, E. V. (1984). *Piers-Harris Children's Self Concept Scale: Manual* (Rev. Ed.) Los Angeles: Western Psychological Services.
- Piers, E. V., & Herzberg, D. S. (2002). *Piers-Harris Children's Self Concept Scale* (2nd ed.) Los Angeles, CA: Western Psychological Services.
- Rosenberg, M., Schooler, C., Schoenbach, C., & Rosenberg, F. (1995). Global Self-Esteem and Specific Self-Esteem: Different Concepts, Different Outcomes. *American Sociological Review*, 60 (1), 141-156.
- Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, 46, 407-441.
- Smékal, V. (2007). *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal.
- Urbanovská, E., & Škobrtal, P. (2012). *Sociální a pedagogická psychologie pro speciální pedagogy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M., Klégrová, J. (2008). *Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Karolinum.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.
- Wylie, R. C. (1989). *Measures of self-concept*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.